فصل اول: احکام لحظات احتضار و جان دادن

۱. جهت قرار دادن محتضر (رو به قبله کردن)

- **حکم کلی:** خواباندن بیماری که در حال جان دادن است به پشت، به نحوی که کف پاهایش به سمت قبله باشد (تا در صورت نشستن، رو به قبله قرار گیرد)، واجب کفایی است.
- **آیت‌الله خامنه‌ای و آیت‌الله مکارم شیرازی:** واجب کفایی است؛ در صورت امکان اذن ولیّ میت رعایت شود.
- **آیت‌الله سیستانی:** بنا بر احتیاط واجب لازم است؛ مشروط بر اینکه باعث درد شدید یا مشقت بیمار نشود.

۲. مستحبات بالین محتضر

- خواندن شهادتین و اقرار به امامت دوازده امام (ع).
- قرائت کلمات فرج:

«لا إلـهَ إلاّ اللهُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ، لا إلـهَ إلاّ اللهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ، سُبْحانَ اللهِ رَبِّ السَّماواتِ السَّبْعِ وَ رَبِّ الأَرَضِينَ السَّبْعِ وَ ما فِيهِنَّ وَ ما بَيْنَهُنَّ وَ ما تَحْتَهُنَّ وَ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ وَ الْحَمْدُ للهِ رَبِّ العالَمِينَ»

- تلاوت سوره‌های مبارکه «یس»، «الصافات»، «احزاب»، «واقعه»، «آیت‌الکرسی» و آیه ۵۴ سوره اعراف (إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ . . .).
- انتقال محتضر به مصلای خانه‌اش (محل همیشگی نمازش) در صورت سختی جان دادن.

۳. مکروهات زمان احتضار

- حضور فرد جُنب یا زن حائض در کنار محتضر.
- تنها گذاشتن محتضر بدون مراقب.
- قرار دادن هرگونه شیء سنگین (به‌ویژه آهن و فلز) روی شکم او.
- صحبت کردن بیهوده، شوخی، فریاد کشیدن، گریستن با صدای بلند، یا تنها گذاشتن زنان در کنار او.

فصل دوم: احکام بلافاصله پس از مرگ

- **مستحبات اولیه:** بستن چشم‌ها و دهان، بستن چانه با پارچه، صاف کردن دست‌ها در امتداد بدن، جفت و راست کردن پاها، پوشاندن بدن با پارچه، روشن کردن چراغ در خانه (در شب)، و باخبر کردن مؤمنان برای تشییع.
- **مکروهات اولیه:** گذاشتن شیء فلزی روی شکم میت و تنها گذاشتن جنازه در خانه پیش از غسل.

- **تعجیل در تدفین:** مستحب است تجهیز و تدفین بدون تأخیر بی‌دلیل انجام شود؛ مگر در مواردی مانند سکته یا غرق‌شدگی که تا حصول اطمینان قطعی از مرگ باید توقف کرد.

فصل سوم: احکام جامع غسل میت

۱. شروط غسال و نظارت ولی

- **اذن ولی:** انجام غسل و کفن منوط به اجازه ولیّ میت (همسر، پدر، فرزندان و...) است.
- **هم‌جنس بودن غسال:** مرد باید مرد را و زن باید زن را غسل دهد؛ مگر:
  A. زن و شوهر شرعی برای یکدیگر (حتی با وجود مماثل).
  B. کودک نابالغ زیر ۳ سال که غیر هم‌جنس می‌تواند او را غسل دهد.
  C. محارم نسبی (مادر، خواهر، دختر، خاله، عمه) در صورت نبود هم‌جنس، از روی لباس یا پوشش.

۲. ترتیب غسل‌های سه‌گانه

میت باید سه بار مانند غسل ترتیبی جنابت (اول سر و گردن، دوم سمت راست، سوم سمت چپ) شسته شود:

1. **غسل اول:** با آب مخلوط با سدر.
2. **غسل دوم:** با آب مخلوط با کافور.
3. **غسل سوم:** با آب خالص و پاک.

۳. فروعات کمبود سدر و کافور یا موانع پوستی

- **فقدان سدر یا کافور:**
  - **آیت‌الله خامنه‌ای و آیت‌الله مکارم شیرازی:** با آب خالص غسل داده می‌شود و بنا بر احتیاط واجب یک تیمم بدل از غسل با خاک داده می‌شود.
  - **آیت‌الله سیستانی:** با آب خالص غسل داده می‌شود و تیمم لازم نیست (احتیاط مستحب است).
- **خون‌ریزی، سوختگی یا زخم باز:** در صورت خون‌ریزی مداوم، ابتدا موضع شسته و پانسمان می‌شود تا آب غسل پاک بماند. اگر شستن موجب متلاشی شدن پوست یا نفوذناپذیری آب شود، باید میت را با خاک پاک تیمم داد.
- **جنین سقط‌شده:**

- **۴ ماه تمام یا بیشتر:** تمام غسل‌های سه‌گانه، کفن و حنوط واجب است (نماز میت واجب نیست مگر به سن ٦ سال رسیده باشد).
- **کمتر از ۴ ماه:** غسل ندارد؛ پیچیدن در پارچه و دفن کردن واجب است.

فصل چهارم: احکام حنوط

- **واجب حنوط:** مسح کردن کافور خشک و ساییده‌شده بر مواضع هفت‌گانه سجده (پیشانی، کف دو دست، سر دو زانو و سر انگشتان بزرگ دو پا).
- **مستحب حنوط:** مالیدن کافور بر نوک بینی، روی سینه و مفاصل.
- **ممنوعیت حنوط:** فردی که در حال احرام حج تمتع یا عمره مفرده فوت کند، استفاده از کافور برای او **حرام** است و نباید حنوط شود؛ غسل دوم او نیز به جای کافور با آب خالص انجام می‌گیرد.

فصل پنجم: احکام تفصیلی تکفین (کفن کردن)

۱. قطعات واجب و مستحب

- **قطعات واجب (۳ تکه):**
  A. *لنگ (مئزر):* پوشاندن از ناف تا زانو (مستحب: از سینه تا روی پا).
  B. *پیراهن (قمیص):* از سر شانه تا نیمه ساق پا (مستحب: تا روی پا).
  C. *سرتاسری (إزار):* تمام بدن از بالای سر تا زیر پا را بپوشاند و دو طرف آن گره بخورد.
  - **آیت‌الله سیستانی:** بنا بر احتیاط واجب پهنای سرتاسری باید طوری باشد که یک طرف آن روی طرف دیگر بیاید.
- **مستحبات کفن:**
  - عمامه و تحت‌الحنک برای مرد، مقنعه و سینه‌بند برای زن، ران‌پیچ (خرقه).
  - قرار دادن دو چوب تازه و تر (جریدتین) همراه میت (یکی سمت راست در ترقوه، دیگری سمت چپ بین پیراهن و لنگ).
  - کتابت دعای جوشن کبیر، آیات قرآن یا زیارت عاشورا با تربت مطهر یا مرکب پاک بر حاشیه کفن.
- **شرایط پارچه کفن:** نباید نجس، غصبی، ابریشم خالص یا از پوست و موی حیوان حرام‌گوشت باشد.

فصل ششم: احکام جامع نماز میت

۱. شرایط وجوب و اقامه

- اقامه نماز بر هر مسلمانی که حداقل به سن **٦ سالگی** رسیده باشد واجب کفایی است.
- داشتن طهارت (وضو و غسل)، پاک بودن بدن و لباس و پوشش کامل عورت شرط صحت نیست؛ اما داشتن وضو و طهارت مستحب مؤکد است.

- نمازگزار باید رو به قبله بایستد و جنازه روبه‌روی او به پشت خوابانده شود (سر میت سمت راست نمازگزار و پای او سمت چپ قرار گیرد).

۲. ارکان و کیفیت نماز (۵ تکبیر)

- **تکبیر اول:** گفتن «الله اکبر» و تلاوت شهادتین:

«أَشْهَدُ أَنْ لا إِلهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لا شَرِيکَ لَهُ، وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ، أَرْسَلَهُ بِالْحَقِّ بَشِيراً وَ نَذِيراً بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ»

- **تکبیر دوم:** گفتن «الله اکبر» و صلوات:

«اللّهُمَّ صَلِّ عَلى مُحَمَّد وَ آلِ مُحَمَّد، وَ بارِکْ عَلى مُحَمَّد وَ آلِ مُحَمَّد، وَ ارْحَمْ مُحَمَّداً وَ آلَ مُحَمَّد، کَأَفْضَلِ ما صَلَّيْتَ وَ بارَکْتَ وَ تَرَحَّمْتَ عَلى إِبْراهِيمَ وَ آلِ إِبْراهِيمَ، إِنَّکَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، وَ صَلِّ عَلى جَمِيعِ الأَنْبِياءِ وَ المُرْسَلِينَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ جَمِيعِ عِبادِ اللهِ الصَّالِحِينَ»

- **تکبیر سوم:** گفتن «الله اکبر» و دعا برای مؤمنان:

«اللّهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ، وَ الْمُسْلِمِينَ وَ الْمُسْلِماتِ، الأَحْياءِ مِنْهُمْ وَ الأَمْواتِ، تابِعْ بَيْنَنا وَ بَيْنَهُمْ بِالخَيْراتِ، إِنَّکَ مُجِيبُ الدَّعَواتِ، إِنَّکَ عَلى کُلِّ شَيْء قَدِيرٌ»

- **تکبیر چهارم:** گفتن «الله اکبر» و دعا برای متوفی:
  - **اگر میت مرد باشد:**

«اللّهُمَّ إِنَّ هذا عَبْدُکَ وَ ابْنُ عَبْدِکَ وَ ابْنُ أَمَتِکَ، نَزَلَ بِکَ وَ أَنْتَ خَيْرُ مَنْزُول بِهِ، اللّهُمَّ إِنّا لا نَعْلَمُ مِنْهُ إِلاّ خَيْراً وَ أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنّا، اللّهُمَّ إِنْ کانَ مُحْسِناً فَزِدْ فِی إِحْسانِهِ، وَ إِنْ کانَ مُسِيئاً فَتَجاوَزْ عَنْهُ وَ اغْفِرْ لَهُ، اللّهُمَّ اجْعَلْهُ عِنْدَکَ فِی أَعْلا عِلِّيِّينَ، وَ اخْلُفْ عَلى أَهْلِهِ فِی الغابِرِينَ، وَ ارْحَمْهُ بِرَحْمَتِکَ يا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ»

  - **اگر میت زن باشد:**

«اللّهُمَّ إِنَّ هذِهِ أَمَتُکَ وَ ابْنَةُ عَبْدِکَ وَ ابْنَةُ أَمَتِکَ، نَزَلَتْ بِکَ وَ أَنْتَ خَيْرُ مَنْزُول بِهِ، اللّهُمَّ إِنّا لا نَعْلَمُ مِنْها إِلاّ خَيْراً وَ أَنْتَ أَعْلَمُ بِها مِنّا، اللّهُمَّ إِنْ کانَتْ مُحْسِنَةً فَزِدْ فِی إِحْسانِها، وَ إِنْ کانَتْ مُسِيئَةً فَتَجاوَزْ عَنْها وَ اغْفِرْ لَها، اللّهُمَّ اجْعَلْها عِنْدَکَ فِی أَعْلا عِلِّيِّينَ، وَ اخْلُفْ عَلى أَهْلِها فِی الغابِرِينَ، وَ ارْحَمْها بِرَحْمَتِکَ يا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ»

- **تکبیر پنجم:** گفتن «الله اکبر» و پایان نماز.
- **نکته:** مأمومین در جماعت باید تمام تکبیرها و دعاها را خودشان بخوانند.

فصل هفتم: احکام مس میت (تماس با مرده)

مسئله فقهی	آیت‌الله خامنه‌ای	آیت‌الله سیستانی	آیت‌الله مکارم شیرازی
کفایت از وضو	کفایت می‌کند (وضو لازم نیست)	کفایت می‌کند (وضو لازم نیست)	بنا بر احتیاط واجب کفایت نمی‌کند (وضو هم لازم است)
لمس ناخن میت	احتیاط واجب در غسل است	غسل ندارد (احتیاط مستحب)	غسل ندارد
لمس موی میت	غسل ندارد	اگر کوتاه چسبیده به پوست نباشد غسل ندارد	غسل ندارد
لمس استخوان جداشده	اگر سرد و پیش از غسل باشد غسل دارد	بنا بر احتیاط واجب غسل دارد	غسل مس میت دارد
لمس با دستکش یا لباس	غسل ندارد	غسل ندارد	غسل ندارد
لمس قبل از سرد شدن	غسل ندارد (فقط شستن موضع در صورت نجاست)	غسل ندارد	غسل ندارد

فصل هشتم: احکام تدفین و متن کامل تلقین میت

۱. واجبات و مستحبات دفن

- واجب است میت در گودالی قرار گیرد که مانع پخش بو و دسترسی حیوانات شود و به پهلوی راست خوابانده شود؛ به طوری که تمام جلوی بدن و صورت رو به قبله باشد.
- باز کردن بندهای کفن، قرار دادن گونه راست بر خاک یا تربت سیدالشهدا (ع)، و ریختن خاک با پشت دست توسط افراد غیر خویشاوند مستحب است.

۲. متن کامل عربی تلقین میت در قبر

فرد تلقین‌کننده دست راست خود را بر شانه راست میت گذاشته، دست چپ را بر شانه چپ می‌گذارد، میت را به آرامی حرکت می‌دهد و سه بار او را با نام خودش و پدرش صدا می‌زند (یا فلان بن فلان ، مثلاً: یا علی بن محمد) و متن زیر را می‌خواند:

> «اِسْمَعْ اِفْهَمْ یا عَبْدَ اللهِ (یا أَمَةَ اللهِ)، هَلْ أَنْتَ عَلَى الْعَهْدِ الَّذِی فارَقْتَنا عَلَیْهِ؛ مِنْ شَهادَةِ أَنْ لا إِلهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لا شَرِیکَ لَهُ، وَ أَنَّ مُحَمَّداً صَلَّى اللهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ وَ سَیِّدُ النَّبِیِّینَ وَ خاتَمُ الْمُرْسَلِینَ، وَ أَنَّ عَلِیّاً أَمِیرُالْمُؤْمِنِینَ وَ سَیِّدُ الْوَصِیِّینَ وَ إِمامٌ افْتَرَضَ اللهُ طاعَتَهُ عَلَى الْعالَمِینَ، وَ أَنَّ الْحَسَنَ وَ الْحُسَیْنَ وَ عَلِیَّ بْنَ الْحُسَیْنِ وَ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِیٍّ وَ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ وَ مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ وَ عَلِیَّ بْنَ مُوسَى وَ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِیٍّ وَ عَلِیَّ بْنَ مُحَمَّدٍ وَ الْحَسَنَ بْنَ عَلِیٍّ وَ الْقائِمَ الْحُجَّةَ الْمَهْدِیَّ صَلَواتُ اللهِ عَلَیْهِمْ أَئِمَّةُ الْمُؤْمِنِینَ وَ حُجَجُ اللهِ عَلَى الْخَلْقِ أَجْمَعِینَ، وَ أَئِمَّتُکَ أَئِمَّةُ هُدىً بِهِمْ تَتَوَلَّى وَ مِنْ أَعْدائِهِمْ تَتَبَرَّأُ فِی الدُّنْیا وَ الآخِرَةِ.»
>
> «ثُمَّ إِذا أَتاکَ الْمَلَکانِ الْمُقَرَّبانِ رَسُولَیْنِ مِنْ عِنْدِ اللهِ تَبارَکَ وَ تَعالى، وَ سَأَلاکَ عَنْ رَبِّکَ، وَ عَنْ نَبِیِّکَ، وَ عَنْ دِینِکَ، وَ عَنْ کِتابِکَ، وَ عَنْ قِبْلَتِکَ، وَ عَنْ أَئِمَّتِکَ، فَلا تَخَفْ وَ لا تَحْزَنْ، وَ قُلْ فِی جَوابِهِما: اللهُ رَبِّی، وَ مُحَمَّدٌ نَبِیِّی، وَ الإِسْلامُ دِینِی، وَ الْقُرْآنُ کِتابِی، وَ الْکَعْبَةُ قِبْلَتِی، وَ أَمِیرُالْمُؤْمِنِینَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طالِب إِمامِی، وَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِیٍّ الْمُجْتَبى إِمامِی، وَ الْحُسَیْنُ بْنُ عَلِیٍّ الشَّهِیدُ بِکَرْبَلاءَ إِمامِی، وَ عَلِیٌّ زَیْنُ العابِدِینَ إِمامِی، وَ مُحَمَّدٌ الباقِرُ إِمامِی، وَ جَعْفَرٌ الصّادِقُ إِمامِی، وَ مُوسَى الکاظِمُ إِمامِی، وَ عَلِیٌّ الرِّضا إِمامِی، وَ مُحَمَّدٌ الجَوادُ إِمامِی، وَ عَلِیٌّ الهادِی إِمامِی، وَ الحَسَنُ العَسْکَرِیُّ إِمامِی، وَ الحُجَّةُ المُنْتَظَرُ إِمامِی، هؤُلاءِ صَلَواتُ اللهِ عَلَیْهِمْ أَجْمَعِینَ أَئِمَّتِی وَ سادَتِی وَ قادَتِی وَ شُفَعائِی، بِهِمْ أَتَوَلَّى وَ مِنْ أَعْدائِهِمْ أَتَبَرَّأُ فِی الدُّنْیا وَ الآخِرَةِ.»
>
> «ثُمَّ اعْلَمْ یا فُلانَ بْنَ فُلان، أَنَّ اللهَ تَبارَکَ وَ تَعالى نِعْمَ الرَّبُّ، وَ أَنَّ مُحَمَّداً صَلَّى اللهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ نِعْمَ الرَّسُولُ، وَ أَنَّ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طالِب وَ أَوْلادَهُ المَعْصُومِینَ الأَئِمَّةَ الاثْنَیْ عَشَرَ نِعْمَ الأَئِمَّةُ، وَ أَنَّ ما جاءَ بِهِ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ حَقٌّ، وَ أَنَّ المَوْتَ حَقٌّ، وَ سُؤالَ مُنْکَر وَ نَکِیر فِی القَبْرِ حَقٌّ، وَ البَعْثَ حَقٌّ، وَ النُّشُورَ حَقٌّ، وَ الصِّراطَ حَقٌّ، وَ

> المِیزانَ حَقٌّ، وَ تَطایُرَ الکُتُبِ حَقٌّ، وَ أَنَّ الجَنَّةَ حَقٌّ، وَ النَّارَ حَقٌّ، وَ أَنَّ السّاعَةَ آتِیَةٌ لا رَیْبَ فِیها، وَ أَنَّ اللهَ یَبْعَثُ مَنْ فِی القُبُورِ.»
>
> و در پایان می‌گوید: «أَفَهِمْتَ یا فُلان؟ ثَبَّتَکَ اللهُ بِالقَوْلِ الثّابِتِ، وَ هَداکَ اللهُ إِلی صِراط مُسْتَقِیم، عَرَّفَ اللهُ بَیْنَکَ وَ بَیْنَ أَوْلِیائِکَ فِی مُسْتَقَرٍّ مِنْ رَحْمَتِهِ، اللّهُمَّ جافِ الأَرْضَ عَنْ جَنْبَیْهِ، وَ اصْعَدْ بِرُوحِهِ إِلَیْکَ، وَ لَقِّهِ مِنْکَ بُرْهاناً، اللّهُمَّ عَفْوَکَ عَفْوَکَ.»

فصل نهم: مسائل مستحدثه و اجرایی آرامستان

- **قبرهای چندطبقه:** ساخت قبور طبقاتی در صورتی که هر طبقه دارای سقف بتنی یا لحد مستقل، دیواره شرعی و کف عایق باشد، از نظر فقهی صحیح و بلامانع است.
- **حکم خرید و فروش زمین آرامستان:** خرید و فروش عرصه در آرامستان‌های وقفی باطل است؛ آنچه پرداخت می‌شود «حق ارتفاق تدفین»، هزینه حفر، خدمات بتن‌ریزی و نگهداری است.
- **نصب تصویر متوفی بر سنگ قبر:** نصب عکس بانوان با حجاب کامل شرعی و بدون زینت فی‌نفسه حرام نیست، اما اجتناب از آن به دلیل رعایت فضای معنوی آرامستان اولویت دارد؛ تصویر بانوان بدون حجاب یا محرک شرعاً جایز نیست.

فصل دهم: نبش قبر و انتقال اموات

- **حرمت اصلی:** شکافتن قبر مسلمانی که هنوز استخوان‌هایش نپوسیده، حرام است.
- **استثنائات مجاز:**
  A. دفن بدون غسل، کفن یا برخلاف قبله (در صورتی که موجب هتک حرمت یا پوسیدگی شدید نباشد).
  B. قبر در زمین غصبی باشد و مالک رضایت ندهد.
  C. مال باارزشی در قبر جا مانده باشد.
  D. دستور مراجع قانونی و قضایی برای کشف جرم در حقوق‌الناس.
- **انتقال به عتبات عالیات:**
  - **آیت‌الله خامنه‌ای:** اگر با وصیت متوفی باشد و جسد متلاشی نشود و هتک حرمت صورت نگیرد، نبش قبر و انتقال جایز است.
  - **آیت‌الله سیستانی و آیت‌الله مکارم شیرازی:** پس از دفن کامل، حتی با وصیت نیز نبش قبر برای انتقال جایز نیست، مگر آنکه استخوان‌ها کاملاً خاک شده باشند.